

Harmat József

ROMA HOLOKAUSZT A GRÁBLER-TÓNÁL

A székesfehérvári és várpalotai cigányok
tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben

MNL Veszprém Megyei Levéltára, Várpalota–Veszprém 2015. 424 oldal

A 2014-es Holokauszt Emlékév kapcsán több olyan munka is született, ami tovább lendítheti a tudományos párbeszédet a cigány közösséget sújtó népi társról. A *Roma holokauszt a Grábler-tónál* című kötet talán az egyik legfontosabb ilyen munka. Érdemes még megemlíteni a Márfi Attila szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet és Bernáth Gábor, Brassói Vivien és Orsós Julianna által szerkesztett oktatási segédanyagot az aktuálisan a témával foglalkozó művek közül, de nem feledkezhetünk meg Bársony János, Daróczi Ágnes, Dupcsik Csaba, Karsai László vagy Szita Szabolcs eddigi témában végzett munkásságáról sem.

A Várpalota mellett található Grábler-tónál 1945 februárjában 118 várpalotai és székesfehérvári cigányt lőttek az általuk megásatott – máig jeltelen és fel nem tárt – tömegsírba. Az elkövető nyilasok és csendőrök 20-as csoportokban terelték a gödör mellé a cigány nőket, gyerekeket és férfiakat, majd belelőtték őket. A számos a magyarországi cigányok elleni (eddig ismert) vérengzés mellett ez volt az, amely a legtöbb áldozatot követelte. A *porajmos* vagy *parajmos* kifejezés jelentése nem csupán pusztítás, hanem felfalatás, elnyeletés. Valószínűsíthetően a jeltelen tömegsírt, mely „felfalta” az áldozatokat – mára a Grábler-tó vize nyelte el. Nehezen lehetne ennél kifejezőbb szót találni arra az eseménysorra, amelyet Harmat József mutat be forráskötetében. A könyv rendkívül alapos munka, mely nem esik abba a hibába, hogy meg akarja magyarázni, így racionalizálni az eseményeket. Sokkal inkább arra törekszik, hogy a nem csekély számú, az eseményekkel, körülményekkel és szereplőkkel foglalkozó forrásokat szakszerűen közölje, és ezzel meghagyja az olvasónak az értelmezés lehetőségét. Így válhat ez a kiadvány a történések hiteles forrásává, pontos kordokumentummá, és akár oktatási segédanyaggá is, ahogyan a szerző eme törekvése explicite meg is jelenik.

A kötet első tematikus egysége a *Bevezető tanulmányok*, mely megteremti azt a kontextust, amiben értelmezhetők az események és források. Bemutatja a cigány sorsot és életet Magyarországon, többek között azt is, hogyan alakult át a „cigánykérdés” az évek során és milyen „megoldási metódusokat” szült a faji alapú gondolkodás. Mivel a kötet alapvetően helytörténeti jellegű, ezért igyekszik a helyi sajátosságokat, regionális történéseket bemutatni, így a székesfehérvári és várpalotai német megszállás időszakát, a helyi nyilas mozgalom kialakulását, tevékenységét és vezetőit, akiknek szerepük volt a mérsárlásban. Pontos leírás található a Nemzeti Számonkérő Szervezet (NSZK) megalakulásáról, szerepéről és tevékenységéről. Fontos és dicsérendő az emlékéllítés nehézségeivel foglalkozó rész, mely taglalja a tömegsír feltárására irányuló törekvéseket, az emlékműállítás megvalósulásának körülményeit. A szerző egyszerű és könnyen érthető stílusával, rövid mondataival hatásosan megteremti a témához megkívánt szövegkörnyezetet, de nyelvileg nem dramatizálja túl a mondandót, s épp ezzel válik a kötet igazán hitelessé.

A *Bevezető tanulmányok* végén olvashatók a forrásközlés szempontjai és azon módszertani alapelvek leírása, amelyek lehetővé teszik a 94 közölt forrás és forrásrészlet szakszerű olvasását és értelmezését. A források számos közgyűjtemény anyagát tartalmazzák (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest Főváros Levéltára, Krúdy Gyula Városi Könyvtár – Várpalota, MNL Fejér Megyei Levéltára, MNL Pest Megyei Levéltára, MNL Országos Levéltára, MNL Veszprém Megyei Levéltára, Székesfehérvár Városi Levéltár

és Kutatóintézet), amely szintén a kutató alaposágát és a források széles körű feltárását tükrözik.

A *Közállapotok* alfejezet a Fejér megyei cigánykérdés lecsapódását hivatott bemutatni a megyei sajtó egy-egy uszító cikkét közölve, ezzel is valamilyen formában érzékeltetve a cigányokkal kapcsolatos vélt vagy valós közvéleményt. A következő három tematikus egység a székesfehérvári és várapalotai nyilasok tevékenységét, valamint a Nemzeti Számonkérő Különítmény péti működését mutatja be. A helyi nyilas szervezet vezetőinek vádiratai és tanúvallomásai sok esetben egymásnak teljesen ellentmondanak, sőt ha egy pillanatig is hinni lehetne a nyilas tanúvallomások hitelességében, akkor egyértelművé válna, hogy 1944-ben és 1945-ben a legtöbben a vádakkal ellentétesen cselekedtek, vagy egyáltalán nem is emlékeztek, az eseményekkel pedig „sajnálatos módon” nem is voltak tisztában. Itt van például Pintér József később halálraítélt nyilas főispán kihallgatási jegyzőkönyvéből egy idézet: „[...] a behozottak között van egy Deák nevű fehérvári zsidó gyerek is. Hogy erre én feletem-e valamit, azt nem tudom. Hasonlóképpen nem tudom azt sem, hogy ezekkel az emberekkel mi történt. [...] Arról, hogy az én folyosómon egy este 7 vagy 8 zsidó munkaszolgálatos várakozott volna két nyilas fegyverese őrizete alatt – nem tudok.” A székesfehérvári cigányok összegyűjtésével foglalkozó dokumentumok ugyanarról a forgatókönyvről tanúskodnak: február 8-án vagy 9-én ismeretlen csendőrök a cigánytelep lakosait a vajda házába terelték, majd a kérések ellenére a fogva tartás után elszállították őket a Grábler-tó melletti akácshoz. Erről azok tudtak elsősorban beszámolni, akik a csendőri és főispáni tiltás ellenére elhagyták a cigánytelepet. Számos dokumentum foglalkozik Pintér József szerepével az eseményekben, állítása szerint a cigányok összegyűjtése számára is meglepő volt, és fogalma sem volt róla, hogy ki fogják őket végezni. Ha csak Pintér József vallomásaira és kihallgatási jegyzőkönyveire lehetne hagyatkozni, felmerülne, hogy vezető beosztása ellenére az eseményeknek ő pusztán néma és meglepődött szemlélője volt, ki maga sem értette mit keresnek az összegyűjtött cigányok a vajda házában. Sőt, az esetleges kivégzésekről fogalma sem volt. Ezzel szemben az egyik túlélő – valószínűsíthetően egy párhuzamos univerzumban – a következőképpen érezte Pintér József mondhatni véletlenszerű felbukkanását: „Amikor Pintér József vádolt a taxiból kiszállt, az egyik csendőr eléje ugrott és üdvözölte. Pintér József vádolt első kérdése az volt, hogy nem vagyunk még kivégezve?” Majd a vajdának – válaszul annak könyörgésére, hogy kímélje meg a nőket és gyerekeket –, azt felelte Pintér, hogy »megdögletek büdös cigányok mind.«” A bírósági dokumentumokból kiragadott idézetek ellentmondásossága egyáltalán nem újszerű vagy egyedülálló jelenség, pusztán kiváló példát szolgáltatnak rá, hogy milyen lehetőségeket teremt egy alaposan válogatott forráskiadás arra, hogy az olvasó megtalálja és értelmezhesse a párhuzamos narratívákat ugyanazon események körül.

A *Helyi híradások* és a népbírósági perekről szóló dokumentumok az egyéni nézőpontok megismertetése után bemutatják az események következményeit és az arról szóló sajtóhíreket, így arról is tájékozódhat az olvasó, hogy a társadalom hogyan értesült a történelemről és a számonkérésekről. A *Számonkérések* részben az iratok bemutatják a Pintér Józsefre kiszabott ítéletet, kegyelmi kérvényét és az azzal összefüggő kegyelmi tanácskozás részleteit, majd a halálos ítélet végrehajtásáról tanúskodó dokumentumot. A *Visszaemlékezések, interjúk* rész az *oralhistory* műfajának segítségével mutatja be a túlélők, rokonok és szemtanúk emlékeit az eseményekről, a kivégzőkről és a körülményekről. A kötet végén megtalálható a név-, hely- és rövidítésmutató, illetve a bibliográfián kívül a lezajlott események kronológiája is. Kiemelendő az áldozatok és túlélők részletes névjegyzéke, mely még inkább kifejezi a Grábler-tónál elkövetett mézszárlás borzalma.

A forrásköteteknek megvan az az előnye, hogy a primer források mondhatják el a történetet, így megadják az olvasónak az értelmezői szabadságot. Azonban, ami az előnye, az ugyanúgy lehet a hátránya – még egy ilyen roppantul alaposan össze-

állított gyűjteményeknek – is, hogy lehetőséget kínál az önkényes kontextualizálásra. A szerző bevezető tanulmányai, valamint a felhasznált irodalom alapos és pontos, a későbbiekben alapját képezheti egy szintézisnek, amelyben a kiadott források – újjakkal kiegészítve – részét képezik egy mélyebb értelmezésnek.

Sárhegyi Tamás Felicián

Baráth Magdolna
A SZOVJET TÉNYEZŐ
 Szovjet tanácsadók Magyarországon
 Gondolat, Bp. 2017. 254 oldal

Hogyan is történt a 20. század egyik meghatározó jelenségének, a kommunista ideológiának Moszkvából kiinduló tudatos terjesztése, majd ezzel összefonódva a szovjet hatalmi befolyás közvetlen kiépítésére tett sikeres vagy éppen sikertelen kísérletek megszervezése Ázsiától Nyugat-Európáig? Mindkét kérdés hosszú ideje témája a történettudománynak. Az elsöre alapjában véve a Kommunista Internacionálé történetének elemzése ad választ, a másodikra viszont a szovjet állam által – kis híján megalakulásának kezdete óta – útnak indított úgynevezett tanácsadók tevékenységének nyomon követése. Természetesen a körülmények és a feltételek között alapos különbségek láthatók, ha Mongóliát, Kínát, a polgárháborús Spanyolországot, vagy éppen a második világháború után birtokba vett Kelet-Közép-Európa országait nézzük. Thomas Hammond amerikai professzor a hetvenes években megjelent könyvében ugyan megkísérelte a szovjetek által Mongóliában követett taktika jellemzőit teljes körűen Európára is kiterjeszteni, ám az alapok különbözősége miatt ez cáfolható tézisnek bizonyult. Ahhoz azonban fontos támpontot adott, hogy felsorolta mindazon fázisokat, amelyekben egymásra épülve kísérlet történhetett egy ország teljes vagy részleges szovjetizálására, azaz a politikai rendszer, a társadalom, a gazdaság és a kultúra átalakítására.

Baráth Magdolna, aki évek óta kitartóan kutatja a magyar–szovjet kapcsolatokat, s bennük a Magyarországon érvényesülő szovjetizálási folyamat részleteit, most a nemzetközi kutatási eredmények számos módszertani elemét és ténybeli megállapítását felhasználva vette nagytó alá az 1945–1956 közötti (bizonyos területeken 1989-ig tartó) kelet-közép-európai és hazai változások egyik lényeges külső szálát, a szovjet tanácsadók szerepét. A feladat, melyre vállalkozott nem volt könnyű, miután ebben a témakörben átfogó (az állambiztonságra, a hadseregre, a gazdaságra, kultúrára kiterjedő) regionális összehasonlítás (eltekintve egy alapvető orosz publikációtól) nem készült, hazai viszonylatban pedig – nem kis részben a komplikált és hiányos forrásadottságok miatt – a korszakot feldolgozó monográfiák csupán utaltak a témára.

A munka, kibővítve az alcímbe foglaltakat, valójában tanácsadók és szakértők tevékenységét vizsgálja, miután – ha nem is mindig elkülöníthetően – küldetésüket tekintve a Szovjetunióból érkező megbízottak eltérő kompetenciával rendelkeztek. A tanácsadók jelentős közvetlen befolyásolási lehetőségekkel bírtak, mi több, alkalmanként be is avatkozhattak az államigazgatásban történő döntések előkészítésébe, a végrehajtó szervek (például a politikai rendőrség) által végrehajtott cselekményekbe, míg a szakértők közreműködése a gazdaság és a kultúra (ezeken keresztül a társadalom) szerteágazó átalakításának szakmai